CONSTANTIN NICA

LIBERALISMUL DIN ROMÂNIA — TEORIE ȘI PRACTICĂ

Vol. IV

Renașterea liberalismului și a pluralismului democratic

București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2008, 426 p.

METAMORFOZELE LIBERALISMULUI

GABRIELA TĂNĂSESCU

Acest volum, al IV-lea, încheie proiectul amplu și ambițios de reconstituire istorică, doctrinară și teoretică a liberalismului din România între deceniul al doilea secolului XIX și zilele noastre. Prestigioasa serie de lucrări în care acest proiect s-a concretizat — *Liberalismul și societatea modernă* (I, 2005), *Democrația reprezentativ-parlamentară* (II, 2006) și *Neoliberalismul politico-social* (2007, III) — este întregită, așadar, prin *Renașterea liberalismului și a pluralismului democratic*, o interpretare și explicare a teoriei și practicii liberalismului din România după deceniul al treilea al secolului XX.

Autorul, profesorul și cercetătorul Constantin Nica, recompune în cuprinsul acestei lucrări, în fapt, metamorfozarea liberalismului — succedarea etapelor sale de „glorie“, „mizerie“, „renaștere“ — printr-o concertată și minuțioasă abordare a istoriei politice, civilizaționale și doctrinar-teoretice a Europei și al României secolului trecut. Metamorfismul teoretic și politic al liberalismului occidental și a celui din România este analizat din perspectiva presiunilor exercitate de factorii istorici și politici contextuali și din cea a propriilor „disfuncții organice“. În acest sens, la fel ca în volumele anterioare, autorul a recurs la metoda unei ample și relevante contextualizări europene a parcursului sinuos al liberalismului

din România începând cu anii ’30 ai secolului trecut — anii săi de „reflux“ și, concomitent, de ascensiune a totalitarismelor. Premisa acestei contextualizări, subsumabilă asumpției teoretice a lucrării în întregul ei, este că „discontinuitățile“ („avatarurile“, „sfidările“) în evoluția democrației liberale a secolului al XX-lea — între anii ’20 și ’40 în Europa Occidentală, între 1917 și 1989 în cea Răsăriteană — reflectă manifestarea „ciclurilor politice“ care, la fel de frecvente precum ciclurile economice, nu sunt situabile într-o relație de cauzalitate strictă față de ele, dar exprimă dimensiunea politico-culturală și, deopotrivă, dimensiunea politico-ideologică a evoluției Europei. Prezentarea celor trei cicluri: autoritar-totalitar (între anii ’20 și ’40), al reconstrucției democrației neoliberale (între anii ’50 și ’80) și al ultraliberalismului individualist (din anii ’80 până în prezent), se constituie ca un excurs de referință asupra tipurilor de metamorfozare a ordinii sociale liberale occidentale și a „cruciadelor ideologice“ în care a fost atras liberalismul.

„Era tiraniilor“, după expresia lui Élie Halévy, era „adversarilor“ ordinii sociale și a civilizației liberale — fascismul și comunismul — este prezentată ca succesoare nefirească, pervertită a „epocii de aur“ a liberalismului, a perioadei sale de „funcționare admirabilă, ca formațiune spontană, în secolul al XIX-lea“ în planul economiei libere de piață și în cel al democrației pluraliste și reprezentativ-parlamentare. Respingerea și refluxul liberalismului și capitalismului sunt interpretate ca implicații — dificil, dar nu imposibil de evitat — ale „catastrofei fără egal“ a primului război mondial care a deschis criza de sistem a civilizației occidentale până la sfârșitul deceniului al patrulea al secolului trecut. Într-o remarcabilă sinteză care constituie, ca atare, un studiu de sine stătător, autorul analizează atât cauzele genetice ale „dereglării“ sistemului liberal, cât și pe cele ale constrângerilor impuse spiritului liberal (ca „spiritul modern european“).

Mutațiile profunde produse după război — îndeosebi consecințele economico-sociale ale păcii reflectate în Tratatele Versailles-Washington, prevederile de tip punitiv impuse învinșilor, ca și principiile care au reprodus în Europa viziunea blocului politico-militar al învingătorilor și, ulterior, diviziunea învingători-învinși ce a perpetuat un continent lipsit de solidaritate, de o politică de acomodare și de restabilire a echilibrului și încrederii și, ca urmare, un continent „nepacificat“ —, ca și succesiunea de crize care s-au manifestat în economie, în sistemul monetar și în ordinea internațională sunt indicate ca repere majore ce au trasat parcursul regresiv al Europei în perioada interbelică sau a destructurării „ordinii performant liberale“. Urmând definirea lui Halévy, autorul identifică mecanismele economice de destructurare a liberalismului în etatizarea producției, distribuției și schimbului și, deopotrivă, în valorizarea sindicalismului și a corporatismului, ceea ce semnifică sub aspect spiritual devalorizarea ordinii morale și a civilizației moderne, „etatizarea gândirii“, cenzurarea spiritului liber și „organizarea entuziasmului“. În acest sens, Mussolini, de pildă, proclama „*îngroparea liberalismului economic*“ prin adoptarea corporatismului ca „economie disciplinată și, deci, controlată”. Corporatismul „deplin, complet, integral, revoluționar“ era susținut de „un *partid unic*“ care asigura „disciplina politică“ și „o credință comună“ deasupra intereselor „ce se ciocnesc“, de „un *stat unic*,

totalitar... care absoarbe toată energia, toate interesele, toate speranțele unui popor“ și de „o perioadă de înaltă tensiune ideală“ menită să dea „putere și consistență tuturor realizărilor noastre“.

Absolut remarcabilă este maniera în care autorul explicitează proiecția ideologică și doctrinară a acestor mecanisme de destructurare a liberalismului: preocuparea prevalentă a perspectivelor și a sistemelor antiliberale — fascismul, nazismul, corporatismul, bolșevismul, toate asumate programatic ca perspective și sisteme «revoluționare», «de schimbare», «de reînnoire spirituală» — a fost propășirea comunității, interesele și destinul marilor grupări umane („unicitatea de destin“), al națiunilor („eternitatea“ națiunii: germanitatea, latinitatea, hispanismul, românismul), al societății sau al poporului și nu ideea de libertate individuală (ca valoare general umană și ca drept de a dispune de propriul destin) care a fundamentat gândirea politică și „civilizația modernă“. Ca urmare, afirmarea teoriilor și a forțelor politice antiliberale este conexată cu evoluția liberalismului ca neoliberalism sau ca liberalism structurat prin politici sociale de asistență și protecție, prin politici economice intervenționiste „fățișe“ care, potențate fiind de „fermenți“ politici, ideologici și psihologici nocivi, au degenerat în „sisteme perfecționate de control social, politic și ideologic“, în politici totalitare sau în fenomene de „patologie politică“. Din nou, recursul la Mussolini este pe deplin ilustrativ: „Liberalismul a negat statul în interesul individului. Fascismul întărește statul ca fiind singura realitate a individului ...El este pentru singura libertate serioasă, libertatea statului și a individului în stat. Într-adevăr, pentru fascism totul este în stat și nimic omenesc sau spiritual nu există, și cu atât mai puțin poate avea valoare, în afara statului. În acest sens, *fascismul este totalitar*, iar statul fascist, sinteză și unitate de valori, interpretează, dezvoltă și stăpânește întreaga viață a poporului ...Fascismul vrea ca în orbita statului să fie recunoscute cerințele reale, care au dat naștere mișcării socialiste și sindicaliste și le valorifică în sistemul corporativ ... Fascismul este împotriva democrației, care clasează poporul după numărul mai mare al indivizilor, care îl asimilează și îl coboară la acest nivel“. Ultimativ, fascismul, de pildă, după Mussolini, constituie „antiteza curată, categorică și definitivă a întregii lumi de principii democratice, plutocratice și masonice, într-un cuvânt a «nemuritoarelor principii» din anul 1789“.

Refuzul liberalismului și capitalismului, critica virulentă a democrației reprezentativ-parlamentare prezentă în doctinele de extremă dreaptă (anticomuniste) și în cele de extremă stângă — și care au vizat, cu deosebire, neputința liberalismului de a rezolva problemele categoriilor defavorizate, înclinația electoralistă a partidelor prosistem („excesul“ de dialog și de dispute care ar justifica eliminarea ordinii pluralist-parlamentare), „supraindividualismul“ mecanismelor de selecție și de promovare a clasei politice, „cultul incompetenței“ și parvenitismul — sunt examinate prin sintetizarea principalelor perspective explicative formulate timp de circa opt decenii. Cele pe care autorul le valorizează — datorate îndeosebi lui Carl J. Friedrich, Zbigniew Brzezinski, Hannah Arendt, William Montgomery McGovern, Raymond Aron — identifică în politizarea de tip fascist și, de fapt, în orice tip de politizare de sorginte totalitară, ca și în adop-

tarea unei ideologii oficiale și a unui partid unic mecanismele de instituire a monopolului asupra puterii, a „voinței unice“, a instituției „dictatorului“ și dictaturii care a implicat, drept consecință, suprimarea controlului popular asupra modului de recrutare și a activității „clasei guvernante“. Autorul analizează pârghiile de întreținere a acestui monopol al puterii în contextul „revoluției în comunicații“ (prin radio și arta grafică) care a însoțit manifestarea „societății de masă“ și a „societății de consum“ în anii ’30 și ’40 în Europa Occidentală și care, prin încurajarea participării ritualiste „de adeziune“ și „de simpatie“, a contribuit strălucit la desăvârșirea mecanismelor ideologice și propagandistice de susținere a populismului, de flatare a maselor și, paralel, a „cultului personalității“, a unui climat de frică și suspiciune în care exprimarea critică lua formă orwelliană. În privința lui Mussolini, de pildă, istoricul Francesco Nitti constata în 1933: „Toată lumea știe că Mussolini este un ignorant grosolan: dar toate ziarele italiene s-au văzut constrânse să scrie zi de zi că Mussolini este un geniu și să-i admire capacitatea universală. În câțiva ani Italia a fost condusă la o ruină înspăimântătoare: dar toată lumea a avut consemn să spună că ea este (astăzi) «grădina esperidelor». Liderii fascismului sunt, în general, șireți și ignoranți, vulgari, autori de numeroase asasinate și rapturi... jefuitori ai tezaurului public... dar nimeni nu riscă să formuleze nici cea mai palidă critică...“.

În privința caracterizării de largă circulație în anii ’30 și în timpul celui de-al doilea război mondial după care „fascismul este puterea capitalului financiar“, autorul analizează pertinența evaluării oferite de Wilhelm Pieck în 1934 Cominternului, anume că partidul fascist al lui Hitler și dictatura fascistă sunt menite (prin «punerea la unison» a tuturor partidelor burgheze, a tuturor guvernelor burgheze ale landurilor și a tuturor organizațiilor burgheze) să asigure dominația exclusivă asupra întregului aparat de stat și a întregului aparat economic a capitalului monopolist. Autorul consideră că deși legăturile dintre fascism și clasele suprapuse și cele dintre fascism și burghezia monopolistă constituie obiectul unor intense polemici, documentele oficiale și o mare diversitate de investigații în arhive subliniază existența lor, ca și a legăturilor dintre principalele obiective de politică internă și externă ale fascismului și interesele și ambițiile cercurilor militariste, ale „vârfurilor clasei dominante, expuse și susținute de cercurile monopoliste cu preocupări în domeniul industriei de armament, în sectorul de înzestrare a armatei“ (p. 48). Ca atare, dacă pe calea «autocrației» se încerca „dominarea antagonismului din lagărul burgheziei“, prin preluarea unor teze ale dreptei tradiționale se încerca „apărarea marii proprietăți, eliminarea posibilității ca oamenii de rând să influențeze conducerea întreprinderilor“. La această „decriptare“ a motivațiilor și caracteristicilor totalitarismului de tip fascist autorul adaugă motivațiile mitice ale naționalismului și rasismului, glorificarea trecutului, a „vocației“ istorice a națiunii („de domni“— *Herrenvolk*), a „supraomului“ (*Übermensch*) cu trăsături desăvârșite, a „spațiului vital“ (*Lebensraum*), care reprezentau „argumente“ geopolitice și, intrinsec, motivații pentru constituirea economiei de război în prioritate națională.

În cazul României analiza caracteristicilor sistemelor totalitare Carol al II-lea și Ion Antonescu — desfășurate în logica evoluțiilor de pe continent — reali-

zează o confirmare exactă, punct cu punct, a trăsăturilor „modelului“ italian și german, a „tiparului de gândire uniform“, în expresia lui Ioan Petrovici: „calea pașnică“ de destrămare a instituțiilor statului liberal și de anulare a drepturilor și libertăților cetățenești; regretabila lipsă de rezistență a forțelor liberale, a adepților democrației, a elitei intelectuale în general; destabilizarea democrației liberale prin concursul oamenilor politici duplicitari și arivişti, al cercurilor economice și bancare („rămase, în general, discrete — ce gravitau în jurul lui Nicolae Malaxa, Aristide Blank ș. a.“) și prin „miopia“ și risipa de demagogie propangandistică a unor exponenți de frunte ai vieții publice, științifice, universitare, între care Nicolae Iorga („amurgul se lasă asupra vieții de partid“; „supt viața de partide, simt, ca un tropot de cal, mișcarea spre dreapta“), Mihail Manoilescu („stabilirea unei legături reale și directe între popor și acei care întruchipează statul“; stoparea „ficțiunilor democrației“, „relansarea românismului“ și a „elitei naționale“; *Partidul unic — instituția politică a regimurilor noi*), Gheorghe Tătărescu („falimentul partidelor“, „guvern de dictatură“, „guvern personal“, „guvern de concentrare“); „restaurația“ lui Carol al II-lea pentru a guverna „fie pe deasupra partidelor, fie fără partide“; lovitura de stat și structura dihotomică a autorității — guvern și rege; întărirea rolului de arbitru al suveranului; eliminarea partidelor din viața publică; instituirea stării de asediu și a competenței autorității militare; schimbarea Constituției (printr-un plebiscit la care s-au pronunțat favorabil 99,87% dintre votanți!); înlocuirea „mitului electoral“ prin „introducerea cultului personalității“, în expresia lui Armand Călinescu; intervenția statului în orice domeniu, îndeosebi în sistemul economic, prin comenzi publice, prin supravegherea finanțelor, a cursului leului ș. a.; sistem politic compus din dictator, partidul unic, „breslele“, organizațiile de integrare; „Capul statului“ — deținător al întregii puteri executive și legislative, cu competențe consolidate în domeniile apărării și politicii externe și participant la exercitarea puterii judecătorești; propagandă dictatorială activă. Dacă sistemul politic impus de Carol al II-lea, de inspirație mussoliniană, este încadrat în categoria totalitarismelor de dreapta, „cu profil corporativist-solidarist, cu tentă naționalist-ortodoxă“ (p. 173), ce marchează totodată — în „tradiția împământenită a «domnitorului» ce se bucurase ...de plenitudinea de puteri“ (p. 179) — reafirmarea „suveranității etatiste“ personalizate printr-o bună racordare la „spiritul vremii“, „noul sistem totalitar al lui Ion Antonescu“ este definit ca expresie a personalizării puterii, a „superconcentrării puterilor“ și a unor raporturi artificiale cu poporul (p. 217), a etatismului și dirijismului maximal, guvernării legionare și măsurilor de discriminare economică a minorității etnice antievreiești din România.

Analiza sistemului politic comunist-totalitar din România este subsumată divizării Europei după 1945 („un continent mic cu două modele de civilizație“), conform „aranjamentelor de la Ialta“, între civilizația liberală și „ordinea comunistă“, anume între sferele sferele de influență ale celor două mari puteri hegemonice ale lumii, SUA și URSS, în contextul celei mai grave perioade traversate de Europa în epoca modernă în privința păstrării identității ei spirituale și a originalității de creație în domeniile științelor și ale tehnicii. Un loc cu totul special acordă autorul demersului de stopare a declinului puterilor vest-europene

prin intermediul proiectelor de „organizare europeană“, „solidaritate europeană“, constituire a „Statele Unite ale Europei“, ca și implicațiilor marilor procese de decolonizare și de constituire a „sferelor de influență“ ale SUA și URSS dincolo de granițele Europei. „Logica războiului rece“, aplicată în scopul „eliminării monopolului de civilizație pe care îl propunea adversarul“ (p. 78), este prezentată drept cadru al „echilibrului de forțe“ în perioada 1947-1989 și care s-a tradus pentru Occident în etapa defascizării și a „revoluției neoliberale postbelice“, iar pentru centrul și sud-estul Europei într-un arc (de cincizeci de ani) peste timpul scurs până la reconstituirea democrației liberale, dar concretizat în țara noastră într-un sistem postcapitalist comunist-totalitar care a aplicat două doctrine asupra Partidului Comunist, cea a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej despre „partidul unic“ și cea a lui Nicolae Ceaușescu despre „partidul de avangardă“ și „partidul de masă“.

Renașterea liberalismului și a pluralismului postbelic este reconstituită distinct pentru spațiul fostelor țări fasciste și pentru țările «lumii liberale», victime ale agresiunii Axei (Franța, Belgia, Olanda, Norvegia), ca și pentru țările care au cunoscut dictaturi până la începutul anilor ’70 (Spania, Portugalia, Grecia), urmând, în sfera politică, „reactivarea“ instituțiilor statului de drept, a instituțiilor reprezentative, partidelor și pluralismului politic și ideologic, organizarea de alegeri libere, aplicarea de reforme politice, sociale și economice. În planul teoriei politice, autorul consideră „perspectiva neoliberală“ sau „pespectiva asupra «noii democrații liberale» ca fiind teoria politică substanțial reconsiderată asupra democrației contemporane care reflectă „esența și rolul politicului în societăți intens urbanizate, intens industrializate, intens intelectualizate, în cadrul cărora categoriile socioprofesionale salarizate au o pondere covârșitoare în ansamblul populației... [și] care dezvăluie legătura dintre dezvoltarea postbelică a democrației și apogeul capitalismului industrial și postindustrial“ (p. 98). Rezultat al reflecției asupra aspectelor problematice ale principiului majoritar și a implicațiilor ce decurg din modul de înțelegere a acestei reguli asupra libertății — în operele unor gânditori de referință pentru liberalismul contemporan: Bertrand de Jouvenel, Raymond Aron, Walter Lippman, Friedrich A. von Hayek, Jacques Ellul, Joseph Alois Schumpeter ș. a. —, teoria «noii democrații liberale» trasează condiția medietății între „filodemocrați“ și „filoliberali“, în cuvintele lui Hayek, între „democratul doctrinar“ („pentru care faptul că majoritatea dorește un anumit lucru este un motiv suficient pentru a-l considera bun“) și liberal („care acceptă regula majorității ca pe o metodă de a lua decizii, nu însă și ca pe o autoritate în ceea ce privește modul în care ar trebui să arate decizia“). Ca atare, definiția tradițională a instituțiilor „democratice“, adică a celor consacrate «binelui comun», este abandonată și substituită prin cea a clasei politice și a «elitei guvernamentale» preocupate de „conceperea și transpunerea de *proiecte raționale complexe*, care să coreleze așteptările corpului social cu resursele materiale, cu starea economiei, a celorlalte subsisteme“ (p. 98). În esență, «noua democrație» exprimă complementaritatea între subsistemul bazat pe reprezentativitate (pe mandatul primit de la popor) și subsistemul de tip executiv-administrativ (constituit pe baza meritului profesional) și, în același timp, reflectă consolidarea

funcțiilor elitei de tehnicieni și de tehnocrați ca o categorie distinctă și complexă a clasei politice. În privința caracterului *neo*liberal al democrațiilor occidentale în intervalul 1950-1972/1974, cunoscut ca interval al «miracolului economic», autorul precizează ampla difuziune a capitalului spre categoriile sociale „populare“ (societăți mici și mijlocii, „revoluția veniturilor“), paralel cu concentrarea sa în firme imense, particulare, mixte sau multinaționale, aplicarea politicilor macroeconomice și macrosociale ca rezultat al acordurilor dintre guvern–parlament–sindicate și organizații patronale, în contextul afirmării unei „civilizații a consumului“, a „statului protector“ și a internaționalizării economiei Europei.

Renașterea liberalismului și a pluralismului în România postsocialistă, după renunțarea la „viziunea maniheistă“ asupra Europei, după eșecul «noii gândiri politice» sau al «perestroikăi» sovietice (ca soluție de soluționare a crizei socialismului), prăbușirea regimurilor comuniste din sud-estul Europei, dispariția URSS, dizolvarea CAER și a Tratatului de la Varșovia — ceea ce a echivalat cu „încetarea ordinii europene postbelice“, „restructurarea Europei unite pe baza liberalismului, a unei monede unice simbol și a economiei sociale de piață“, „triumful liberalismului și al democrației în Europa“ (p. 302) — este prezentată drept una dintre cele mai interesante experiențe politice din istoria țării prin mutațiile radicale și totala deschidere a țării spre lume. Activitatea CPUN, adoptarea Constituției, apariția sistemului de partide (marcat de „avalanșa“ „grupărilor fluide“ „în căutare de identitate și de obiective distincte“, „de tendința de atomizare a pluralismului“) și instituționalizarea sa legitimă în cadre constituțional-democratice, sistematizarea (și, până în 1992, radicalizarea) opțiunilor doctrinar-programatice ale partidelor, reforma economică („cea mai radicală tranziție pe care a cunoscut-o vreodată poporul român și România“ și care a creat un „adevărat hiatus între perspectiva politico-teoretică, propusă și asumată de partide, și așteptările populației, pe de o parte, și principalele tendințe ale economiei românești consemnate după 1989 și până în jurul anului 2000, pe de altă parte“), șocurile economice („capitalismul din România se conturează ca o variantă neeuropeană“, „improprie țărilor dezvoltate“, p. 380) și dezechilibrele politice și sociale (dezurbanizare, dezindustrializare, reducerea populației ocupate), regresul în asigurarea condițiilor și componentelor dezvoltării umane între 1990 și 2000 (creșterea masivă a datoriei externe), problema naționalităților, particularitățile culturii politice liberale (diversitatea, toleranța, compatibilitatea), procesele de aderare la NATO și UE, precum și numeroase și variate alte aspecte, sunt excelent documentate și prezentate printr-un susținut efort de sinteză, de nuanțare și de situare în perspectivă istorică.

Acest ultim volum semnat de dr. Constantin Nica, aidoma celor care l-au precedat, impresionează prin amplitudinea tematică, prin rigoarea și sistematicitatea expunerii, prin profilul său profund teoretic în prezentarea liberalismului autohton și a celui european, prin precizia și finețea aprecierilor. Dimpreună cu celelalte apariții ale seriei *Liberalismul din România — teorie și practică*, această lucrare constituie nu doar o lectură necesară pentru cei interesați de evoluția teoretică și politică a liberalismului, ci și o lectură ce inspiră un amplu exercițiu euristic și interpretativ.

LIBERALISMUL ŞI DUŞMANII SĂI

CRISTIAN-ION POPA

Cercetătorul Constantin Nica a publicat recent un amplu volum dedicat liberalismului din România, al patrulea și ultimul din acest „proiect științific personal“. Studiile sale monografice asupra liberalismului, binecunoscute cititorilor noștri, au început cu *Liberalismul și societatea modernă* (1995), *Opțiunea neoliberală* (1997), *Neoliberalismul și social-democrația la sfârșitul secolului XX* (1998) și s-au dezvoltat în ultimii ani, căpătând proporții sporite, cu această adevărată tetralogie: *Liberalismul din România — teorie și practică*. Reamintim aici doar subtitlurile acestor patru volume: I) *Liberalismul și societatea modernă* (2005); II) *Democrația reprezentativ-parlamentară* (2006); III) *Neoliberalismul politico-social* (2007); IV) *Renașterea liberalismului și a pluralismului politic* (2008).

Cât privește acest ultim volum, el este alcătuit din trei mari capitole: 1) *Civilizația liberală a Occidentului în a doua parte a secolului al XX-lea — de la colaps la refacere*; 2) *Eliminarea democrației liberale și a civilizației burgheze în România*; 3) *Căderea comunismului, triumful liberalismului și refondarea pluralismului democratic*.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, arată autorul în *Introducerea* sa, liberalismul — teoria întemeietoare a modernității — își transpusese deja proiectul său politic în realitatea socială, cel puțin în Europa Occidentală, în S.U.A. și chiar în Australia. În același timp, această teorie cu vocație universală, „mesianică”, deși laică prin excelență, modelase și ordinea socială — economică, politică și spirituală — din România. Astfel, principalele idealuri ale liberalismului — democrația politică și economia de piață — deveneau elementele definitorii ale civilizației moderne de tipar occidental.

Modelul societal liberal avea să cunoască însă evoluții dramatice în întregul secol al XX-lea. Liberalismul „istoric“ a trebuit să înfrunte problema reinstituirii sale ca ordine socială legitimă atât în societățile industriale sau capitaliste mature, dezvoltate, cât și în cele emergente, să-și reorienteze obiectivele sale generale în interiorul noii „societăți de masă“ și, apoi, al „societății de consum“.

Liberalismul — economic, politic, dar și filosofic —, organizat în jurul ideii și practicii libertății în toate sferele vieții sociale, s-a autoinstituit mereu în opoziție cu autoritarismul și dictatura de orice tip: împotriva autoritarismului Bisericii și al Statului, mai ales în trecut, împotriva diverselor grupări oligarhice, fie ele militare sau civile, potrivnice libertății individuale, în secolul al XX-lea.

Rev. Şt. Pol. Rel. Int., **VI**, *1*, p. 119–122, Bucureşti, 2009.

Liberalismul contemporan (autorul are în vedere intervalul temporal de după 1914/1920 până astăzi) a fost și este supus unui „asediu“ cvasipermanent atât dinspre „dreapta“, cât și dinspre „stânga“. „În consecință, *în secolul al XX-lea, proiectul liberal a cunoscut atât glorie și admirație din partea unui număr crescând de popoare, de forțe sociale diversificate, cât și cea mai dură repudiere din partea forțelor politice și sociale ostile*“ (s. a.) (p. 6).

Marile sale reforme instituționale („gloria“ sa) — votul universal, democrația reprezentativă, învățământul general obligatoriu pentru toți copiii ș.a. — au condus la creșterea mobilității sociale, lărgind accesul celor „de jos“ către pozițiile economice, politice și culturale cele mai înalte. „Clasele populare“ se apropiau astfel de standardele de bunăstare pe care le făcea posibile dezvoltarea „societății industriale“.

Adversarii tradiționali ai liberalismului („mizeria“ sa) au fost, înaintea secolului al XX-lea, *conservatorii*, admiratori nostalgici ai alcătuirilor sociale premoderne, ai „comunităților organice“ medievale, potrivnici egalității politice dintre cetățeni. În secolul al XX-lea, însă, liberalii sunt nevoiți să înfrunte *fasciștii* și *comuniștii*, promotori, la rândul lor, ai (re)instituirii unei iluzorii comunități umane „totale“. După cum arată autorul, în anii ’20-’40 fascismul a fost cel mai redutabil adversar al civilizației liberale, reușind să suprime democrația politică și libertățile individuale în mai multe țări occidentale. Comunismul, apoi, a impus timp de aproape un secol (din 1917 și până în 1989/1991) modelul unei societăți antiliberale („postcapitaliste“), bazat pe intruziunea masivă și arbitrară a statului birocratic în economie, în toate sferele vieții sociale, în numele „egalității“ generale etc.

Pornind de la aceste stări de lucruri, cercetătorul doctrinelor și al istoriei politice europene formulează o constatare generală deosebit de semnificativă: „*Discontinuitățile democrației liberale din secolul al XX-lea — consemnate în Europa de Vest, mai ales între anii ’20-’40, iar în Europa Centrală și Răsăriteană din 1917 și până în anii 1989/1991 — atestă că fenomenul* ciclurilor politice — *asemănător* ciclurilor economice — *a reprezentat o realitate definitorie ce nu poate fi nici negată, nici neglijată. Ciclurile politice sunt posibile, așa cum sunt frecvente ciclurile economice*“ (s. a.) (p. 7).

Reconceptualizarea liberalismului *qua* neoliberalism și relansarea sa prin asumarea unor politici publice energice în sferele economică și socială s-au suprapus în Europa — după 1914/1918 și până astăzi — cu trei mari cicluri politice: „*ciclul autoritar-totalitar*, dintre anii ’20-’40; *ciclul de relansare și de reconstrucție a democrației (neo)liberale* din cea mai mare parte a Europei de Vest, între anii ’50-’80, *ciclul ultraliberal*, *individualist*, declanșat în anii 1979 și 1980, prin *thatcher*-ism și *reagan*-ism și prelungit până în prezent“ (p. 8).

Ciclul autoritar-totalitar este inteligibil în contextul schimbărilor economice și politice provocate de primul război modial și de urmările lor, reflectate de sistemul Tratatelor Versailles-Washington. În statele învinse, nemulțumite de condițiile în care s-a încheiat pacea, apar forțe politice radicale, extremiste, antiliberale, adepte ale „dreptului forței“ și, prin urmare, potrivnice drepturilor omului și dreptului internațional. Aceste forțe politice extremiste, de „dreapta“ și de

„stânga“, reprezentate de oameni precum Lenin, Stalin, Mussolini, Hitler, Horthy, Salazar, Franco ș.a., ajung rapid la guvernare în țările lor, înlăturând astfel democrația liberală și introducând o „nouă ordine“ politică care a cultivat violența, fizică și simbolică, în toate formele sale posibile.

„Era tiraniilor“ — Constantin Nica citează aici din Élie Halévy, *L'Ére de tyrranies* (1936/8) — „datează cel puțin din august 1914, cu alte cuvinte, din momentul în care națiunile beligerante au adoptat un regim pe care îl putem defini astfel: a) Din punct de vedere economic, prin etatizarea extrem de extinsă a tuturor mijloacelor de producție, de distribuție și de schimb; pe de altă parte, prin apelul lansat de guverne conducătorilor organizațiilor muncitorești de a le acorda sprijin în acțiunea de etatizare, deci de instituire a sindicalismului, paralel cu etatismul; b) Din punct de vedere intelectual, prin etatizarea gândirii, această etatizare luând, ea însăși, două forme: una negativă, prin suprimarea tuturor exprimărilor socotite defavorabile interesului național; alta pozitivă, pe care o vom numi organizarea entuziasmului“ (p. 11).

În Europa Occidentală, această „eră tiranică“ ia sfârșit odată cu încheierea celui de-al doilea război mondial oferind, încă o dată, așa cum arată pe larg autorul în *Capitolul 1*, „proba atașamentului“ națiunilor din acest spațiu geopolitic față de democrația liberală. După război, este inaugurat în acest spațiu *ciclul neoliberal*, de relansare și de reconstrucție a democrației pluraliste, care durează între anii ’50 și ’80, fiind caracterizat în principal de reconsiderarea rolului statului în economie și în societate, în general, astfel încât economiile devin, într-o măsură sau alta, „economii sociale“, „mixte“ etc., iar statele occidentale devin „state ale bunăstării“ (*Welfare States*). Această viziune neoliberală asupra rolului statului în economie s-a aflat la baza politicilor publice (economice și sociale) asumate de guvernele occidentale în întregul ciclu politic postbelic până în anii ’80.

Ideile lui J. M. Keynes, evocate în acest context de C. Nica, au avut fără îndoială o influență enormă asupra elitelor politice occidentale din această perioadă. În *The General Theory of Employment, Interest, and Money* (1936), teoreticianul de la Cambridge afirma între altele: a) economiile moderne sunt incapabile să asigure utilizarea deplină a forței de muncă producând o repartiție inechitabilă și arbitrară a avuției sociale; b) subutilizarea forței de muncă are consecințe grave asupra calității vieții și asupra macroechilibrelor economice, ca urmare a comprimării consumului; c) de aceea, argumenta Keynes, este necesar ca utilizarea forței de muncă (și, deci, volumul consumului) să fie stimulate prin intervenția masivă a statului în sfera producției și a serviciilor. „Civilizația liberală a Europei“, conchide C. Nica asupra acestui punct, „a înregistrat în acest ciclu performanțe economice, sociale și științifice fără precedent. Forța de atracție a «modelului» a contribuit atât la eliminarea dictaturilor din Portugalia, Spania, Grecia, cât și la prăbușirea Estului“ (p. 21).

Ciclul ultraliberal, care a debutat în anii 1979/1980 și se prelungește până în prezent, a făcut posibilă expansiunea civilizației liberale occidentale pe continentul nostru, deschizând calea unificării Europei. Criza globală actuală, însă, pare să-i pună capăt, apreciază C. Nica. Privit în durata sa lungă, secolulul al XX-lea oferă un bilanț pozitiv al „statului bunăstării“ și, totodată, îi sugerează

autorului eșecul „statului minimal”, promovat de ultraliberalii contemporani, eșec devenit vizibil mai cu seamă odată cu declanșarea acestei crize la sfârșitul anului trecut. De aceea, „soluția“ îi pare a fi elaborarea, de către teoreticienii și practicienii politicii, a unei „noi formule de echilibru“ în societățile contemporane între *eficiența* economiei de piață și *echitatea* politicilor publice, guvernamentale, între rigorile constrângătoare ale guvernării și valorile justiției sociale, revendicate de „categoriile populare“.

În orice caz, pentru România ultimelor două decenii *ciclul ultraliberal* a avut un caracter definitiv pozitiv, făcând posibilă întoarcerea la cultura liberală — „latentă“ în anii ’50-’80 ai secolului trecut, apreciază autorul —, la democrația liberală și la economia de piață funcțională. Cu atât mai mult, analiza sa amplă, desfășurată în *Capitolul al II-lea* al lucrării, dedicată transformării ordinii politice din România dintr-o democrație reprezentativ-parlamentară, constituțional-pluralistă în dictaturi pre și totalitare în mai puțin de zece ani (între 11 februarie 1938 și 30 decembrie 1947) este întru totul ilustrativă pentru modul în care civilizația liberală dintr-o țară europeană se poate (oricând?) prăbuși.

De asemenea, lucrarea descrie pe larg, în *Capitolul al III-lea*, modul în care, după patruzeci de ani (1947-1989), românii au înlăturat „societatea închisă”, de tip „bolșevic-comunist“, întregul sistem totalitar, alegând să trăiască, alături de națiunile europene civilizate, într-o „societate deschisă“ de tip liberal.

Toate aceste evoluții, de atâtea ori dramatice, ale liberalismului contemporan sunt surprinse de autor inclusiv cu forța de sugestie a metaforelor. Una, muzicală: „când unele note abia încep să se audă, altele, anterioare, persistă și își prelungesc sincronic vibrația, în timp ce altele acoperă ansamblul prin volum, prin forță de pătrundere“ (p. 24). Și alta, cosmologică, cu privire specială la prăbușirea liberalismului din România între anii ’30 și ’80 ai secolului trecut: „Acest episod poate fi comparat astăzi cu o eclipsă a sistemului social modern — deci cu un proces trecător — apt de regenerare, de refacere după traume adânci“ (*Ibidem*).

Recomandăm călduros acest ultim volum al lui Constantin Nica, împreună cu celelalte publicate anterior, tuturor celor care doresc să cunoască o perspectivă românească, calmă și comprehensivă, asupra „avatarurilor“ liberalismului contemporan, autohton și european.